

ATLATEINISCHE INSCRIFTEN ausgewählt von Ernst Diehl. Vierte durchgesehene Auflage (Kleine Texte für Vorlesungen und Übungen begründet von Hans Lietzmann, herausgegeben von Kurt Aland). Berlin, Walter De Gruyter, 1959, 132 p., 16°.

A patra ediție a culegerii de *Inscriptii latine vecbi* a lui Ernst Diehl, îngrijită de Konrad Schubring, se deosebește de cele precedente printr-o serie de *addenda et corrigenda* redactate de noul editor, care a completat adnotația critică a edițiilor anterioare prin referințe la descoperirile epigrafice noi și la studiile istorice și lingvistice publicate în ultimii treizeci de ani. Osebit, o seamă de erori strecurate în aparatul lui Diehl au fost înlăturate, iar tabla de concordanță de la sfârșitul volumului întregită cu numerele corespunzătoare din *CIL*, *ILS* ori *Carmina epigraphica*.

O altă inițiativă bună e punerea la zi a bibliografiei nu numai prin citare publicațiilor recente, dar și prin gruparea acestora în jurul secțiunii

din Corpus la a cărei întregire servesc. Astfel, alături de oricare volum din *CIL*, e ușor să se vadă dintr-o privire cite și ce anume culegeri speciale oferă materialul descoperit de aproape un veac.

În aceste condiții, și în ciuda faptului că numărul textelor incluse în culegere n-a fost sporit, e ușor de înțeles că volumașul va continua să aducă serviciiile pe care le-a adus și în trecut nu numai studenților, cărora le e destinat în primul rînd, dar și cercetătorilor a căror bibliotecă nu cuprinde marile publicații epigrafice, deopotrivă scumpe și anevoie de procurat. În cele 826 inscripții pe care le cuprinde, aceștia vor găsi esențialul documentării epigrafice pentru perioada republicană, — de la legi și hotărâri ale Senatului, trecînd prin dedicații, inscripții onorifice și monumentale, pînă la modestele texte zgîrțite pe fibule, vase și unelte. Reeditarea lui trebuie deci salutată cu căldura cu care altădată, și pentru aceleași motive, am salutat apariția culegerii analoge a lui Attilio Degraasi: *Inscriptiones Latinae liberae reipublicae* (Firenze, 1957).

D. M. Pippidi

JOYCE S. & ARTHUR E. GORDON, *Contributions to the Palaeography of Latin Inscriptions* (University of California Publications in Classical Archaeology, vol. 3, no. 3, pp. XII+65—242; pl. 10—17, 36 fig. in text). Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1957.

Cu cîțiva ani în urmă, la cel de-al II-lea Congres internațional de epigrafie greacă și latină întrunit la Paris în 1952, Robert Marichal constata nu fără amărăciune că « epigrafiștii și paleografil par a face parte din două lumi diferite și întrucîtva impenetrabile » (*Actes...*, Paris, 1953, p. 180). De aceea, ridicîndu-se împotriva unei stări de lucruri prea multă vreme prelungite, învățatul francez preconiza pentru viitor o mai strînsă colaborare între specialiștii celor două discipline, subliniind în special nevoia pentru epigrafist de a aprofunda evoluția scrierii monumentale,

în interesul propriilor sale cercetări în primu rînd, dar și pentru a contribui pe această cale la progresul studiilor de paleografie, pe care epigrafia le poate ajuta, în măsura în care dispune de texte datate.

Între timp, starea de lucruri abia înfățișată s-a modificat în oarecare măsură, mulțumită activității soților Gordon, care, după publicarea în 1957 a unui volum de *Contribuții la paleografia inscripțiilor latine* (de bună seamă primul dintr-o serie de studii închinat acestor preocupări), au făcut să apară în 1958, la University of California Press, un *Album de inscripții latine datate din Roma și împrejurimi, din perioada mergînd de la Augustus la Nerva*. E de la sine înțeles că cele două lucrări se completează reciproc, dar e tot atît de firesc ca — în lipsa *Albumului*, pe care n-am avut prilejul să-l văd, darea mea de seamă să poarte asupra *Contribuțiilor* despre care ar fi greșit să se creadă că reprezintă un simplu

comentariu sau o anexă a planșelor paleografice.

Înainte de orice, trebuie arătat că — cu excepția a trei paragrafe din partea a doua și a capitolului de concluzii — *Contribuțiile* sînt scrise de Joyce S. Gordon, căreia în organizarea muncii comune par să-i fi revenit în special problemele paleografice. Cartea începe astfel printr-o serie de capitole în care, după ce respinge clasificarea tradițională a tipurilor de scriere latină (*lapidaria, actuarial, litteraria, vulgaris*) în favoarea unei împărțiri mai simple în «cursivă» și «de lux», autoarea studiază cu luare aminte o seamă de aspecte ale scrierii epigrafice în general: importanța respectivă a rolurilor așa-numitului *ordinator* și al lapidului, linii «grase» și «slabe», modul și *ductus*, trăsături orizontale și acele umflături la extremitățile hastelor verticale căroră englezii le zic «serifs», italienii «graffie», iar francezii «empattements». În partea a doua a volumului autorii și-au grupat observațiile asupra altor particularități ale inscripțiilor latine: *apex*, distribuția textului în limitele suprafeței scrise, folosirea prescurtării COS pentru *consul*, ligaturi, înălțimea rindurilor, modul de a marca numerele, punctuația etc. În sfîrșit, așa cum am avut prilejul s-o scriu, *Contribuțiile* se încheie printr-un capitol de concluzii în care Arthur Gordon a strîns laolaltă, pentru a le examina pe îndelete, criteriile cronologice tratate sporadic în cuprinsul volumului.

Fără îndoială, nu poate fi vorba să cercetăm în aceste pagini problemele puse de o lucrare atît de tehnică și care, pentru a putea fi bine înțeleasă, necesită cunoașterea *Albumului* pe care cititorul e presupus a-l avea la îndemînă. Subliniind deci hărnicia și grija cu care sînt tratate subiectele a căror înșirare am dat-o, mă voi mulțumi să relev pe scurt atitudinea celor doi autori cu privire la două chestiuni de un interes mai general: problema așa-numitei *ordinatio* și acea a datării inscripțiilor pe baza caracterelor lor paleografice.

În ce privește primul punct, trebuie semnalat că după ce pînă la o vreme — pe urmele lui

Jean Mallon — autorii subliniaseră în chip stăruitor însemnătatea operațiilor săvîrșite de *ordinator* (a cărei intervenție, se spunea, precedind și comandînd activitatea lapidului, ar explica în cele mai multe cazuri greșelile comise de acesta), într-o notă datată din octombrie 1956 par să fi revenit asupra acestui punct de vedere, mărturisind: «But we must now add a small note of doubt. An additional year of observation has left us the impression that some of the errors and corrections made in the inscriptions are hard to explain on the theory that a line was always written before being chiseled» (p. 218, n. 10). Fără îndoială, un an de reflecție e de natură să modifice considerabil opinia cuiva asupra unei probleme controversate. Ne putem întreba totuși dacă în cazul de față răspunderea unei atît de semnificative schimbări de poziție n-ar putea fi atribuită fie și în parte lui Louis Robert, al cărui studiu *Epigraphie et paléographie*, prilejuit de unele scrieri ale lui Jean Mallon și publicat în 1955, a arătat netemeinicia speculațiilor întemeiate pe ipoteza unei generale și, în fiecare caz, hotărîtoare *ordinatio*? (CR.AI, 1955, p. 195—219).

Cît privește problema datării inscripțiilor exclusiv cu ajutorul observațiilor paleografice, trebuie lăudată moderația de care și în această materie dau dovadă autorii. A scrie, așa cum face Arthur Gordon la sfîrșitul *Contribuțiilor*: «Hardly any of the criteria tentatively established above, if any of them at all, are sufficient by themselves to do more than suggest a *terminus post or ante quem*; they should all, or as many as possible, be checked, and only if they agree in the dating suggested may they give some assurance of correct chronology» — nu e numai o dovadă de luciditate, ci și una de bunăcredință, o expresie a acelei probități intelectuale fără de care nici o știință nu-i posibilă și care constituie cea mai sigură cheazăie a progreselor ei.

D. M. Pippidi